

УДК 343.2

Микола Хавронюк,

доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
професор кафедри кримінального та кримінального процесуального права
Національного університету «Києво-Могилянська академія»
<https://orcid.org/0000-0002-1304-9298>, kunorvahk@gmail.com

Проступок, його сутність і порядок досудового розслідування та судового розгляду: новітні середньоазійські підходи у порівнянні із вже відомими

Досліджується проблема визначення поняття проступку як виду правопорушення, відмінного від злочину та адміністративного правопорушення, в контексті Закону України №2617-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень».

Мета статті – з урахуванням досвіду держав, які йдуть паралельними шляхами, знайти оптимальні моделі проступку, правових наслідків його вчинення, пов'язаного з цим порядком його досудового розслідування і судового розгляду.

У статті здійснюється порівняльний аналіз підходів до визначення проступку тощо, які були застосовані на зламі ХХ століття в пострадянських державах Балтії, пізніше – в окремих пострадянських середньоазійських державах, а також тих, що були застосовані як в чинному кримінальному процесуальному законодавстві України, так і в проектах законів щодо його зміни. Визначено, що підставою для виділення проступків як окремого виду правопорушення є тільки його відмінна від злочину й адміністративного правопорушення правова природа: це діяння, яке, з одного боку, не спричинює значної чи тяжкої шкоди в розумінні КК і не створює загрози спричинення тяжкої шкоди, а з іншого, не є управлінським за своєю суттю.

Оскільки проступки є окремим видом правопорушення, то відповідальність за них має бути передбачена окремим законом. Можливість спрощення відповідної процедури залежить від певних факторів. Ними є: вчинення діяння в умовах очевидності, коли факт вчинення діяння і особа, яка його вчинила, є явними; за вчинення діяння призначається судове стягнення (покарання), яке особа може відбутися без розірвання соціальних зв'язків та без надзвичайних обтяжень для неї; заперечення особою очевидності правопорушення і відмова від виконання стягнення (покарання) створює для неї серйозний ризик бути засудженою у загальному порядку до більш серйозного стягнення (покарання); потерпілий готовий до примирення, адже завдана йому майнова і моральна шкода відшкодована повністю чи частково, – вони схиляють особу до визнання вини, незаперечення доказів, відшкодування шкоди потерпілому і примирення з ним. В законодавстві України може бути передбачено принаймні три окремих порядки розслідування і судового розгляду проступків.

Ключові слова: проступок, кримінальне правопорушення, злочин, порядок досудового розслідування проступків, порядок судового розгляду проступків.

Постановка проблеми.

22 листопада 2018 року Верховна Рада України прийняла Закон №2617-VIII

«Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень», який має набрати чинності 1 січня 2020 р. (далі – Закон №2617-VIII).

Відповідно до нових редакцій статей 11 і 12 Кримінального кодексу (далі – КК) України, вводиться поняття «кримінальне правопорушення», кримінальні правопорушення поділяються на кримінальні проступки (далі – проступок) і злочини; проступок відрізняється від злочину лише формально – покаранням: воно не може передбачати позбавлення волі, а штраф за проступок не може перевищувати трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Врешті ж проступок і злочин майже нічим не відрізняються: як і злочин, проступок є суспільно небезпечним винним діянням; як і злочин, проступок тягне за собою судимість; вина як у злочині, так і в проступку має бути встановлена обвинувальним вироком суду. Попри це, порядок досудового розслідування і судового розгляду проступків, відповідно до Закону №2617-VIII, значно відрізняється від аналогічного порядку щодо злочинів. Відповідно до положень статей 38, 40-1, 71, 214, 219, 298-3, 298-4, 300 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України така форма досудового розслідування, як дізнання набуває нового змісту – для досудового розслідування проступків:

- в Національній поліції та інших органах правопорядку створюються спеціальні органи дізнання і вводиться посада дізнавача, який проводить дізнання і складає повідомлення про підозру у вчиненні проступку за погодженням із прокурором;

- дізнавачу дозволяється ще до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань: відбирати пояснення; проводити медичне освідування; отримувати висновок спеціаліста і знімати показання певних технічних приладів і технічних засобів; вилучати знаряддя і засоби вчинення проступку, речі і документи, що є безпосереднім предметом проступку або виявлені під час затримання особи, особистого огляду чи огляду речей;

- відповідно, зазначені пояснення осіб, результати медичного освідування, висновки спеціаліста, показання технічних приладів і технічних засобів визнаються процесуальними джерелами доказів;

- замість тимчасового доступу до речей і документів на підставі ухвали слідчого судді, суду запроваджується можливість вилучення уповноваженою особою речей і документів, що є знаряддям та/або засобом вчинення проступку чи безпосереднім предметом посягання, виявлених під час затримання, особистого обшуку затриманої особи або огляду речей, – і вони так само є процесуальними джерелами доказів;

- спеціаліст наділяється повноваженнями експерта і може надавати висновки;

- дозволяються і негласні слідчі (розшукові) дії: без дозволу суду – зняття відомостей з електронних інформаційних систем або її частини, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем або не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту; з дозволу суду – установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу;

- встановлюються екстракороткі строки розслідування (за загальним правилом – до 72 годин з дня повідомлення особі про підозру).

Що ж до судового розгляду, то відповідно до ст. 381 КПК України суд:

- призначає судовий розгляд у п'ятиденний строк після отримання обвинувального акта, а у разі затримання особи – невідкладно;

- розглядає обвинувальний акт без проведення судового розгляду в судовому засіданні за відсутності учасників судового провадження, якщо обвинувачений не оспорує встановлені під час дізнання обставини і згоден з розглядом обвинувального акта.

Частина положень Закону №2617-VIII ґрунтується на Концепції реформування кримінальної юстиції України, затвердженої Указом Президента України від 8 квітня 2008 р. №311/2008. Йдеться про розслідування у формі

дiзнання у справах про проступки i possibilitь суддi постановляти рiшення про покарання особи за проступок без проведення судового засiдання, якщо вина особи доведена матерiалами розслiдування i така особа визнає свою вину та не заперечує проти покарання, яке може призначити суддя. З iншого боку, Закон №2617-VIII всупереч положенням Концепцiї: не визначив правову природу проступку, зовсiм не зачепив дiянь, передбачених Кодексом України про адмiнiстративнi правопорушення (далі – КАП), не передбачив складання Кодексу (Закону) про кримiнальнi проступки, але передбачив наявнiсть судимостi за проступки.

Отже, залишаються все ще вiдкритими питання про правову природу проступку, його вiдмiннiсть вiд злочину, з одного боку, та адмiнiстративного правопорушення, з iншого, а також – в iх взаємозв'язку – про правовi наслiдки проступкiв та найбільш прийнятний порядок iх досудового розслiдування i судового розгляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Зазначені питання в рiзний час стали предметом розгляду П.П. Андрушка, О. А. Банчука, В. І. Борисова, Д. О. Балобанової, Н. Л. Березовської, І. П. Голосніченка, М.М. Дмитрука, К.П. Задої, О. О. Кашкарова, Ю. Ю. Коломiєць, В. М. Куца, В. О. Навроцького, О. В. Острогляда, В. О. Тулякова, П. Л. Фрiса та iн.

Результати наших власних дослiджень з цих же питань були апробованi у формi трьох внесених на розгляд Верховної Ради України проектiв законiв:

- «Про внесення змiн до деяких законодавчих актiв України щодо реалiзацiї положень Кримiнального процесуального кодексу України» (№4712 вiд 16 квітня 2014 р.). Ним визначалось поняття проступку як дiяння, передбаченого Книгою 2 Особливої частини КК «Проступки» та пропонувалась така Книга 2, до якої переносилось близько ста статей з Особливої частини КАП i ще стiльки ж – з чинної Особливої частини КК;

- «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження кримінальних проступків» (№2897 від 3 червня 2015 р.), аналогічний до попереднього;

- «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» (№7279-1 від 16 листопада 2017 р.).

Третій із законопроектів, як і попередні, також передбачав трансформацію багатьох адміністративних правопорушень, передбачених КАП, в кримінальні проступки, але автори відмовилися від ідеї щодо створення Книги 2 КК і визначили проступок як передбачене КК кримінальне правопорушення, що являє собою умисне чи необережне діяння, яке заподіює істотну шкоду, яка не є значною чи тяжкою шкодою або умисне діяння, яке створює загрозу заподіяння значної шкоди (а злочин, відповідно, – як умисне чи необережне діяння, яке заподіює значну чи тяжку шкоду або умисне діяння, яке створює загрозу заподіяння тяжкої шкоди); основними покараннями за проступки передбачалось визначити штраф, громадські роботи, виправні роботи, службові обмеження і короткостроковий арешт; визначалось, що набрання законної сили обвинувальним вироком щодо проступку не тягне за собою визнання засудженої особи такою, що має судимість. В усіх трьох законопроектах не передбачалося змінювати порядок досудового розслідування і судового розгляду проступків, передбачений чинним КПК України (статті 298–302, 381–382).

Нас критикували за те, що «проект Закону України №4712, який було розроблено під «впливом» ідей М.І. Хавронюка», є «надмірно «проєвропейським», оскільки ним пропонується віднести низку адміністративних правопорушень до кримінальних діянь» [17]. Тому наразі вирішив поділитися досвідом не лише європейських держав, а й азійських – Республіки Казахстан (далі – Казахстан, РК), Киргизької Республіки (далі – Киргизія, КР) та Республіки Узбекистан (далі – Узбекистан, РУ), разом з науковцями і практиками яких в 2013–2019 роках в

якості міжнародного експерта, залученого ОБСЄ і Управлінням з наркотиків і злочинності ООН, брав участь в розробці нового законодавства цих держав.

Невирішені раніше проблеми.

Різні вчені по різному бачать сутність проступку, його відмінність від злочину і правові наслідки, порядок розслідування і судового розгляду; по різному ці питання вирішуються і в законах різних держав.

Тому важливо відшукати обґрунтовані відповіді на питання: чим проступок за своєю суттю відрізняється від злочину? як ця відмінність впливає на правові наслідки проступку та порядок його розслідування і судового розгляду?

Мета дослідження – з урахуванням досвіду держав, які йдуть паралельними шляхами, знайти оптимальні моделі проступку, правових наслідків його вчинення, пов'язаного з цим порядку його досудового розслідування і судового розгляду.

Виклад матеріалу дослідження.

Зі збільшенням обсягу суспільних відносин, яке має місце останніми десятиліттями майже в геометричній прогресії, в законодавця все частіше з'являється спокуса врегулювати багато з цих відносин радикально – шляхом заборони певної поведінки під загрозою кримінального покарання. Проте, критичне збільшення обсягу КК вказує на безвихідність такого шляху, оскільки КК перестає відповідати розумінню *ultima ratio* або перетворюється на збірник казуальних норм, або дублює закони про інші види юридичної відповідальності. Водночас все критичніше не вистачає ресурсів для забезпечення розслідування і судового розгляду усіх вчинених кримінально караних діянь, із забезпеченням, звісно, належних процесуальних гарантій і дотриманням розумних строків, як цього вимагають конституції і міжнародні договори щодо прав людини. Система кримінальної юстиції гальмує і вимагає більш простих процедур.

Першою «ластівкою» останніх стало прийняття ще у 80-х роках ХХ століття в радянських республіках кодексів про адміністративні правопорушення – як актів адміністративно-кримінального законодавства. Вони запровадили найпростішу,

адміністративну процедуру розслідування та розгляду деяких *кримінальних* за своєю природою правопорушень без надання майже будь-яких можливостей для захисту особи, щодо якої ці розслідування і розгляд здійснювались.

В наш час на пострадянському просторі, під впливом насамперед Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та рішень Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), з'явилося розуміння неправильності змішування кримінальних й адміністративних правопорушень та відповідальності за них. Під впливом «тесту Енгеля» 1976 р. (ЄСПЛ застосовує три критерії, які виключають віднесення правопорушення до числа адміністративних. Два з них визначальні: критерій кола адресатів – якщо норма поширюється на невизначене коло осіб, то правопорушення підлягає кваліфікації як кримінальне; критерій правових наслідків для адресата – санкція містить каральний елемент) [16] розпочався процес перегляду відповідного законодавства, а також введення до кримінального законодавства поняття проступку.

Першими це зробили Латвійська Республіка (далі – Латвія), Литовська Республіка (далі – Литва) і Естонська Республіка (далі – Естонія), які ввели це поняття до своїх нових (відповідно, 1998, 2000 і 2001 року) кримінальних кодексів. Законодавці цих трьох країн застосували однакове родове поняття «злочинне діяння» (в Естонії – «винне діяння») для понять «злочин» і «проступок» і дали формальне визначення проступку – як злочинного діяння, за вчинення якого КК (в Пенітенціарному кодексі Естонії – «або іншим законом») передбачене певне покарання: нетривале позбавлення волі (від 15 до 90 днів) або більш м'який вид покарання (ст. 7 КК Латвії) [1]; арешт чи покарання, не пов'язане з позбавленням волі (ст. 12 КК Литви) [2]; штраф, арешт чи позбавлення права керування транспортним засобом (ст. 3 ПК Естонії) [3]. При цьому межі покарання за злочин і проступок можуть перетинаються, наприклад: штраф за проступок від 3 до 100, а за злочин – від 5 до 1000 розмірів мінімальних заробітних плат (ст. 41 КК Латвії); арешт за проступок від 10 до 45, а за злочин – від 15 до 90 днів (статті 47 і 49 КК

Литви); штраф за проступок – від 12 до 1200 євро, а грошове стягнення за злочин – від 300 до 5000 євро (статті 44 і 47 ПК Естонії). За цих умов відмінності між злочином і проступком майже немає, що теоретично впливає і на процесуальний порядок їх розслідування та судового розгляду.

Отже, **перший підхід** до співвідношення злочину і проступку полягає у тому, що вони є різновидами злочинних діянь, передбачених КК, і відмінність між ними є вельми умовною.

Утім, навіть це не завадило законодавцям цих трьох держав визначити надто спрощені порядки досудового розслідування проступків, які взагалі можуть не передбачати судового розгляду. Йдеться про:

- **судове розпорядження** – в *Литві*: прокурор звертається до суду з пропозицією щодо міри покарання за проступок чи злочин; якщо обвинувачений не заперечує і ним відшкодована шкода або висловлено намір зробити це, суд може видати таке розпорядження (статті 418–425 КПК Литви) [4];

- **припис про покарання** – в *Латвії*: у разі вчинення проступку (або менш тяжкого злочину), коли обвинувачений визнав вину, відшкодував завдану шкоду і не заперечує проти припинення провадження на підставі припису прокурора, а прокурор не вбачає за необхідне застосовувати до обвинуваченого позбавлення волі, він виносить припис, в якому визначає міру покарання – штраф або примусові роботи в розмірі не більшому, ніж половина максимального розміру цих видів покарання, передбачена в санкції відповідної статті (статті 420–423 КПК Латвії). КПК Латвії відомі також невідкладний порядок (статті 424–427) і скорочений порядок розслідування проступків і злочинів (статті 428–432) [5].

Законодавець *Естонії* перевершив всіх, прийнявши в 2002 р. Деліктно-процесуальний кодекс [6], яким визначив особливий порядок провадження у справах про проступки і звернення до виконання покарань за них.

Кодекс (ст. 52), виходячи з принципу спеціалізації, покладає обов'язок розгляду проступків в позасудовому порядку на численні види установ – залежно

від характеру проступку: Департамент поліції і прикордонної охорони, Інспекція захисту даних, Департамент технічного нагляду, Департамент водного транспорту, Департамент поліції безпеки, Податково-митний департамент, Інспекція доквілля та ін.; волосна і міська управа; правоохоронні органи. Повітові суди розглядають тільки одну категорію проступків – щодо розпалювання ворожнечі.

Загальна процедура розслідування і розгляду проступків є протокольною і переважно позасудовою (крім випадків вчинення проступків неповнолітніми, а також коли покаранням може бути арешт, конфіскація та заборона на утримання тварини); вона завершується накладенням на порушника штрафу та/або позбавленням його певних прав (статті 58–135).

Кодекс передбачає також кілька спрощених процедур:

1) закриття провадження з міркувань доцільності – якщо особа добровільно відшкодувала шкоду або добросовісно бере участь в соціальній програмі, або коли її вина є незначною, а для провадження відсутній публічний інтерес (ст. 30);

2) письмове попереджувальне провадження – у справах про незаконне використання позначень, призначених для оперативних транспортних засобів, на власника механічного транспортного засобу накладається попереджувальний штраф, який не є покаранням; якщо власник згоден зі штрафом, він оплачує його, якщо оскаржує штраф, то розслідування йде далі в пришвидшеному або загальному порядкух (статті 54-1–54-6);

3) скорочене провадження – особі призначається «штраф з метою впливу» (максимальна ставка 80 євро). Він не є покаранням, не заноситься в реєстр покарань і не створює підстав для визнання повторності (статті 54-7–54-12);

4) пришвидшене провадження – якщо обставини проступку є ясними і не вимагається вирішувати питання про конфіскацію, арешт чи позбавлення права керування транспортним засобом або про додаткове покарання, то особі призначається штраф до 200 штрафних одиниць (статті 55–57).

Минуло з десяток років і необхідність проведення подібних реформ відчули в протилежній від Балтики частині колишнього СРСР – середньоазійській.

Вже у 2014 р. поняття «проступок» увів в кримінальне законодавство *Казахстан*. Згідно зі ст. 10 КК РК [7], злочин і проступок є двома видами кримінального правопорушення; *злочином* визнається винне діяння, яке є суспільно небезпечним і заборонене цим Кодексом під загрозою покарання у вигляді штрафу, виправних робіт, громадських робіт, обмеження волі, позбавлення волі чи смертної кари, а *проступком* – винне діяння, що не являє великої суспільної небезпеки, яке заподіяло незначної шкоди або створило загрозу її заподіяння і за вчинення якого передбачено покарання у вигляді штрафу, виправних робіт, громадських робіт, арешту, видворення за межі РК іноземця або особи без громадянства. Отже, ці визначення є формально-матеріальними.

При цьому, хоча і злочин, і покарання можуть каратися однаковими видами покарань, їхні розміри не збігаються, бо встановлюються: штраф за проступки в межах від 20 до 200, а за злочини – від 200 до 10000 місячних розрахункових показників або в кратному розмірі; виправні роботи за проступки від 20 до 200, а за злочини – від 200 до 10000 місячних розрахункових показників; громадські роботи за проступки – від 20 до 200, за злочини – від 200 до 1000 годин (статті 41, 42, 43 КК). Особа, засуджена за проступок, визнається такою, що не має судимості (ст. 79 КК РК).

Отже, **другий підхід** до співвідношення злочину і проступку полягає у тому, що вони – різновиди кримінальних правопорушень, передбачених КК, а відрізняються як за матеріальною, при цьому доволі абстрактною (злочин – суспільно небезпечне діяння, проступок – діяння, що не представляє великої суспільної небезпеки), так і за формальною (видом та/чи розміром покарання) ознаками.

Відповідно, порядок досудового розслідування і судового розгляду справ про проступки і про злочини значно відрізняється.

Загалом для КПК Казахстану [8] (статті 189, 190, 526, 629-1 та ін.), як і для Естонії, характерною є різноманітність форм досудового розслідування, серед яких: 1) звичайне дізнання – щодо окремих видів злочинів, а в деяких випадках (зокрема у разі неможливості завершити розслідування в протокольній формі у встановлені законом строки) – проступків; 2) звичайне попереднє слідство; 3) прискорене досудове розслідування (протягом 15 днів) – щодо злочинів невеликої і середньої тяжкості; 4) протокольна форма – щодо проступків; 5) наказне провадження – щодо проступків і злочинів невеликої тяжкості.

Протокольну форму розслідування ведуть органи дізнання: органи внутрішніх справ, Служба економічних розслідувань, органи Комітету національної безпеки, антикорупційна служба, органи військової поліції, Служба державної охорони. Вичерпний перелік проступків, по яких воно здійснюється – їх близько 130, міститься у ст. 191 КПК РК.

Протокол про проступок складається невідкладно після встановлення особи підозрюваного, при необхідності встановлення обставин проступку і даних про особу – протягом трьох діб, а в разі необхідності проведення експертизи чи отримання висновку спеціаліста – протягом доби з моменту отримання відповідного висновку; перелік слідчих та інших процесуальних дій може бути мінімально необхідним, якщо встановлені обставини не оспорюють підозрюваний і його захисник та потерпілий; негласні слідчі і розшукові дії не дозволяються; підозрюваного можна затримати до 72 годин, якщо є підстави вважати, що він сховається чи вчинить злочин, не має постійного місця проживання або не встановлено його особу. Справа розглядається, за загальним правилом, протягом 15 діб з дня надходження її до суду (водночас в день надходження до суду підлягають розгляду справи про проступки, коли підозрюваний затриманий або коли як покарання за проступок передбачене видворення за межі РК); вина особи встановлюється обвинувальним вироком суду (статті 128, 526, 527, 529 КПК РК).

Ще більш простим є наказове провадження, в якому проступки розглядаються за таких умов: а) зібраними доказами встановлені факт проступку й особа, яка його вчинила; б) підозрюваний не заперечує доказів своєї вини, згоден з кваліфікацією діяння і розміром заподіяної шкоди; в) основне покарання передбачає штраф; г) підозрюваний заявив клопотання, а потерпілий погодився з розглядом справи в порядку наказового провадження – без дослідження доказів, їх виклику та участі в судовому розгляді. У цих випадках провадження завершується протягом 5 діб з моменту встановлення сукупності названих обставин, а протягом 3 діб з моменту отримання справи без проведення судового засідання суддя може засудити особу виключно до штрафу. Засуджений має право оскаржити вирок тільки у разі незгоди з розміром штрафу (статті 629-1–629-8 КПК РК).

В 2015 р. почалась реформа кримінального законодавства *Киргизії*, і з 1 січня 2019 р. набрали чинності нові КК і КПК КР, Кодекс КР про проступки (далі – КпП) і Кодекс КР про порушення [9].¹

Згідно зі ст. 18 КК КР [10], злочином є передбачене КК суспільно небезпечне, винне і каране діяння. У КпП КР [11] законодавець визначив проступок як винне, протиправне діяння, що заподіює шкоду чи створює загрозу заподіяння шкоди особі, суспільству чи державі і покарання за яке передбачене цим Кодексом (ст. 15). Тобто, його матеріальною ознакою є шкідливість².

¹ Згідно із Кодексом КР про порушення (ст. 14), порушенням визнається вчинене фізичною чи юридичною особою протиправне, винне діяння проти порядку публічного управління, за яке цим Кодексом передбачена відповідальність (така відповідальність настає у виді стягнень – попередження або штрафу, а також додаткових правових наслідків, якими є: пеня за несвоєчасну сплату штрафу; вилучення майна; примусова евакуація транспортного засобу; усунення від керування транспортним засобом). В Особливій частині цього Кодексу визначено 30 сфер, в яких можуть відбуватися порушення порядку управління.

² На початковому етапі реформи киргизький законодавець не застосовував поняття «суспільна небезпечність» стосовно як проступків, так і злочинів. Навіть і зараз, в чинному КК КР передбачено, наприклад, що «підставою кримінальної відповідальності за злочин є вчинення протиправного діяння, яке містить всі ознаки складу злочину, передбаченого цим Кодексом» (ст. 21), що «виною є психічне ставлення особи до вчинюваного нею діяння і його протиправним наслідкам» (ст. 31), і визначені «обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння» (глава 8).

Важливо, що в ч. 2 ст. 15 КпП КР міститься визначення протиправних діянь – ними є умисні чи необережні діяння, що заподіюють шкоду, яка не є тяжкою або значною в розумінні КК КР, а також умисні діяння, які створюють загрозу заподіяння значної шкоди (згадаймо проект Закону України №7279-1 від 16 листопада 2017 р.: ці два запропонованих нами визначення проступку повністю збігаються). Це визначення слід тлумачити в системному зв'язку із визначеннями значної, тяжкої та особливо тяжкої шкоди, що містяться у пунктах 1–3 Додатку 1 до КК КР «Значення термінів, що вживаються у цьому Кодексі». Тобто, критеріями, за якими відрізняються проступки і злочини, згідно з КК і КпП КР, є конкретні види фізичної, майнової й іншої шкоди, яка ними заподіюється.

Отже, **третій підхід** до співвідношення злочину і проступку полягає у тому, що вони є різновидами правопорушень, передбачених *різними законами*, і відрізняються як за конкретною матеріальною (див. Табл. 1), так і за формальною ознаками.

Таблиця 1. Відмінність злочину і проступку згідно з КК і КпП КР

	Форма вини	Вид шкоди
Злочин	умисел	тяжка
	необережність	
	умисел	значна
	необережність	
	умисел	
необережність		
Проступок	умисел	загроза заподіяння значної шкоди (проступок з формальним складом)
	умисел	шкода, яка згідно з КК не є тяжкою чи значною
	необережність	

За проступки згідно з КпП КР застосовуються деякі спеціальні види покарань, як-от обмеження волі (аналог домашнього арешту) і арешт щодо військовослужбовців (ст. 43 КпП); якщо застосовуються однакові види покарань, то їх розміри за проступок і злочин є різними: штраф – від 200 до 600

розрахункових показників за проступки і від 600 до 3000 за злочини; позбавлення права обіймати певні посади – від 6 місяців до 2 років за проступки і від 1 до 5 років за злочини; громадські роботи – від 30 до 60 годин за проступки і від 60 до 360 за злочини; виправні роботи – від 2 до 6 місяців за проступки і від 1 року до 3 років за злочини (статті 45–49 КпП, статті 65–68 КК).

Кожен з видів покарань у КпП і КК КР має типові розміри (по дві категорії покарань за проступки, по 6 категорій штрафу і позбавлення волі, по 4 категорії інших покарань – за злочини). Найпоширеніше покарання за проступки – штраф. Готування до проступку і замах на проступок, а також пособництво у вчиненні проступку не тягнуть за собою відповідальності за КпП. Вчинення проступку не створює судимість.

В Особливій частині КпП виділено чотири розділи (двадцять глав) про такі види проступків: 1) проти особи; 2) проти власності і порядку здійснення економічної діяльності; 3) проти громадської безпеки, громадського порядку, здоров'я населення і моральності; 4) проти військової служби.

Розслідування і судовий розгляд проступків, відповідно до статей 5, 148 та інших КПК КР [12], провадяться у таких формах:

1) досудове провадження у справах про проступки. Його за підвідомчістю здійснюють органи дізнання, якими є: органи внутрішніх справ; служба з контролю наркотиків; митні органи; органи по боротьбі з економічними злочинами; начальники виправних установ і слідчих ізоляторів; військова прокуратура (ст. 503 КПК КР). Строк розслідування – до 20 днів з дня повідомлення особи про підозру; строк розгляду справи судом – до 15 днів з дня початку розгляду (статті 504 і 274 КПК КР).

Оскільки більшість проступків – приватно-публічного обвинувачення, то провадження в них може початися лише за заявою потерпілого чи його законного представника, яка подається до органу дізнання, але може бути закрите у зв'язку з

примиренням сторін, якщо особа, яка вчинила проступок, відшкодувала спричинену шкоду. Орган дізнання може залучати медіатора (ч. 2 ст. 39 КПК КР).

Під час розслідування проступків не допускається проведення негласних слідчих дій, але як виняток допускається затримання і застосування запобіжних заходів, крім взяття під варту і домашнього арешту (статті 106, 504 КПК);

2) спрощене судове провадження передбачає постановлення вироку без проведення судового розгляду, якщо: факт проступку є очевидним, а особа, яка його вчинила, визнає свою вину та не оспорує докази, характер і розмір шкоди, що підтверджується її заявою, складеною в присутності захисника, і згодою на постановлення вироку без проведення судового розгляду; але судове засідання проводиться за участю обвинуваченого та його захисника і суддя може призначити покарання, яке не повинно перевищувати двох третин максимального строку чи розміру штрафу, передбаченого за вчинення проступку. Строк розгляду справи – до 5 днів з дня надходження справи до суду (статті 509, 511 КПК КР);

3) судове провадження про проступки у справах приватного обвинувачення (йдеться про побої, легку і завдану через необережність менш тяжку шкоду здоров'ю, зараження венеричною хворобою, перешкоджання здійсненню свободи совісті). Таке провадження може початися лише за заявою потерпілого чи його законного представника, яка подається безпосередньо до суду, і підлягає закриттю у зв'язку з примиренням сторін, яке має відбутися до видалення суду в нарадчу кімнату для постановлення вироку (статті 23, 353 КПК КР).

Схожим шляхом в 2018–2019 роках пішли фахівці *Узбекистану*, які розпочали реформу кримінальної юстиції на основі відповідної Концепції [13]. Станом на вересень 2019 р. робочими групами готуються проекти нових КК, КПК і Кодексу про проступки. Попередньо планується із чинних КК і Кодексу про адміністративну відповідальність РУ перенести до КпП по кілька десятків складів злочинів і складів адміністративних правопорушень, а у КК визначити, що: кримінальні правопорушення поділяються на злочини і проступки залежно від

завданої шкоди і караності; проступком визнається винне діяння, яке спричинило істотну шкоду або створило загрозу спричинення значної шкоди, а злочином – винне діяння, яке спричинило значну чи тяжку шкоду або створило загрозу спричинення тяжкої шкоди. Конкретні визначення різних видів істотної, значної і тяжкої шкоди – фізичної, майнової тощо мають розкриватися в КК; готування до проступку і замах на проступок не тягнуть відповідальності; засудження особи за проступок не створює судимість; за проступок застосовуються лише такі види покарання як штраф і арешт на строк від 3 до 30 діб.

У новому КПК РУ планується передбачити відповідні спрощені процедури досудового розслідування і судового розгляду.

Таким чином, в Казахстані, Киргизії і Узбекистані останніми роками з'явилась однакова тенденція до виділення проступку як окремого виду кримінального правопорушення зі спрощеним порядком його розслідування і судового розгляду. В законодавстві двох перших з цих держав вже передбачені такі процедури: в Казахстані 1) досудове розслідування в протокольній формі і 2) наказне провадження, а в Киргизії 3) скорочене розслідування і 4) спрощене судове провадження. При цьому наказне провадження в РК і спрощене судове провадження в КР характеризуються **схожими ознаками**: а) встановлено факт проступку й особу, яка його вчинила; б) ця особа не заперечує ні своєї вини, ні доказів, ні розміру заподіяної шкоди; в) строки провадження є надзвичайно стислими; г) вирок постановляється без дослідження доказів; д) покарання є визначеним і відносно м'яким, щоби підсудному легше було з ним змиритися.

Такий підхід вельми нагадує спрощену процедуру, що застосовується відповідно до КПК *Французької Республіки* (далі – Франція) (статті 495–495-б, 524–528-2) [14], до якої прокурор може вдатися, якщо з результатів розслідування судової поліції випливає, що: а) правопорушення відноситься до одного з проступків, перелічених у ст. 398-1 цього Кодексу. Йдеться про понад 90 видів проступків, серед яких передбачені як КК Франції (зловмисні дзвінки, шумові

атаки, жорстокі дії з тваринами, вторгнення у навчальний заклад тощо), так і Кодексом автомобільних доріг, Кодексом внутрішньої безпеки, Кодексом охорони деревини та лісів, Кодексом будівництва та житла, Монетарно-фінансовим, Транспортним, Екологічним, Лісовим кодексами тощо); б) факт правопорушення є явним; в) інформація, що стосується особи і обвинувачення, є достатньою для винесення вироку; г) обвинувачення не є настільки серйозним, щоб не можна було засудити особу до помірної штрафу, поєднаного з іншим м'яким покаранням, але без позбавлення волі; д) ця процедура не може зашкодити правам жертви.

За сукупності таких обставин судовий розгляд не проводиться і суд, на підставі переданого прокурором *файлу обвинувачення*, постановляє наказ про покарання. Його він постфактум доводить до відома засудженого і прокурора, яким надається можливість оскарження.

Франція надає не єдиний приклад подібних спрощених процедур. Європейським державам відомі й інші приклади. Вважаємо, що слід виділити три таких **умовних моделі**:

1) протокольний порядок. Згідно з КПК *Королівства Іспанія* у разі надходження заяви про явне вчинення проступку, коли особа правопорушника є відомою, поліція складає протокол і невідкладно направляє його до «чергового» суду, який, за загальним правилом, в цей же день проводить судові засідання з викликом усіх осіб, вказаних в протоколі, і виносить вирок [18, С. 31-32]. Протокольний порядок, як згадано вище, відомий також Естонії і Казахстану;

2) інші спрощені процедури, які передбачають судовий розгляд. Зокрема, йдеться про сумарне провадження у *Федеративній Республіці Німеччина* (далі – ФРН): прокурор, без погодження з потерпілим, просить суд застосувати до обвинуваченого штраф чи позбавити його керувати транспортним засобом, або, якщо обвинувачений має адвоката, позбавити його волі на строк до року умовно; суд може погодитися з цим клопотанням прокурора (§§ 407–413 КПК ФРН) [16];

3) спрощені процедури, які можуть не передбачати судового розгляду. Це:

- згадані судові розпорядження в *Литві* і припис про покарання в *Латвії*;
- штраф за угодою – у *Франції*: умовне призупинення кримінального провадження судом за пропозицією прокурора з покладенням на обвинуваченого певних обов'язків (сплатити штраф, відвідати певні курси тощо) [18, С. 33–34];
- наказ про покарання – у *Швейцарській Конфедерації*: якщо особа визнає себе винною або є достатні підстави вважати її винною і цій особі за вчинене може бути призначене покарання не суворіше за позбавлення волі на строк до 6 місяців та штраф, публічний обвинувач на підставі рапорту поліції складає наказ про покарання, який містить кваліфікацію діяння і міру покарання для особи; досудове розслідування у такому випадку навіть не розпочинається [18, С. 32].

У разі, якщо обвинувачений не згоден з покаранням, призначеним йому в позасудовому порядку або судом, законодавство згаданих держав передбачає відповідні можливості для оскарження припису, наказу, розпорядження тощо – тоді процедури дещо ускладнюються.

Законодавці багатьох держав дозволяють спрощені процедури досудового розслідування і судового розгляду не лише проступків, а й менш тяжких злочинів. Це свідчить про відсутність прямого зв'язку між тяжкістю діяння та порядком його розслідування і судового розгляду.

Висновки.

1. Підставою для виділення проступків як окремого виду правопорушення є тільки його інакша, відмінна від злочину й адміністративного правопорушення, правова природа: це діяння, яке, з одного боку, не спричинює значної чи тяжкої шкоди в розумінні КК і не створює загрози спричинення тяжкої шкоди – і цим відрізняється від злочину, а з іншого, не є управлінським за своєю суттю – і цим відрізняється від адміністративного правопорушення. [Утім, останнє не означає, що не може бути проступків (як і злочинів), які посягають на порядок управління. Можуть. Наприклад, опір представнику влади, використання завідомо

підробленого документа або самовільне присвоєння звання службової особи цілком відповідають тесту Енгеля. Але це виняток, а не правило]. Відповідно:

- види стягнень за проступки повинні бути інакшими, м'якшими ніж покарання за злочини і суворішими ніж стягнення за адміністративні правопорушення;

- стягнення за проступки, на відміну від адміністративних правопорушень, зважаючи на характер проступку і стягнення за нього, завжди має накладати суд – тому їх слід іменувати судовими стягненнями. Утім, вина особи у вчиненні проступку може встановлюватися не вироком, а іншим актом суду;

- накладення стягнення за проступок не повинно мати своїм наслідком судимість; однак, це не заперечує необхідність врахування їх при вирішенні питання про звільнення з роботи через втрату довіри, аморальність проступку тощо, як це передбачено Кодексом законів про працю України, або питання про можливість займати певні посади, бути присяжним тощо;

- держава не повинна витратити ресурси для розслідування таких малозначних форм діянь, як готування до проступку, замах на проступок, пособництво в проступку.

2. Оскільки проступки є окремим видом правопорушення, відповідальність за них має бути передбачена окремим законом, який може мати суттєві відмінності від КК (медіаційні процедури, особливі форми реагування на проступки неповнолітніх, стимули до добровільного виконання стягнень і регламентація заміни стягнень у разі їх невиконання тощо). Цей же закон може мати процесуальну і виконавчу частини (за зразком чинного КАП і Деліктно-процесуального кодексу Естонії).

3. Правові наслідки вчинення особою проступку (зокрема, судові стягнення) мають бути пропорційними і не повинні передбачати розірвання засудженим звичних соціальних зв'язків (щоб не ускладнювати ресоціалізацію особи),

водночас повинні досягати мети спеціальної та загальної превенції, а також відновлення попереднього становища, яке існувало до вчинення проступку.

Власне, мета виокремлення проступку – це гуманізація, посилення приватних засад (диспозитивності) юридичної відповідальності і забезпечення її невідворотності.

4. Спрощення порядку розслідування і судового розгляду залежить насамперед від ступеня тяжкості правопорушення, але також і від його характеру. Так, може бути простіше (і це повинно знайти відображення в законі) розслідувати нетяжкий злочин хуліганство, вчинений в умовах очевидності, ніж проступок використання завідомо підробленого документа, зважаючи на необхідність проведення в другому випадку експертизи. З огляду на це слід звернути увагу на ч. 3 ст. 526 КПК Казахстану, згідно з якою протокол про вчинення проступку складається після отримання висновку експертизи – протягом доби.

5. Можливість спрощення відповідної процедури залежить від таких основних факторів:

а) діяння вчинене особою в умовах очевидності, коли факт вчинення діяння і особа, яка його вчинила, є явними. Вчинення діяння в умовах неочевидності не виключає можливість визнання його проступком, за наявності для цього підстав, але це треба робити з більшою обережністю;

б) за вчинене діяння призначається таке судове стягнення (покарання), яке особа може відбутися без втрати роботи, перерви у навчанні чи без розірвання інших соціальних зв'язків та надзвичайних обтяжень для неї (як-от необхідність покласти на себе великий фінансовий тягар перед іншими особами, залишити сім'ю без звичних засобів існування тощо);

в) заперечення особою очевидності правопорушення і відмова від виконання стягнення (покарання) створює для неї серйозний ризик бути засудженою у загальному порядку до більш серйозного стягнення (покарання);

г) потерпілий готовий до примирення, зокрема тому, що завдана йому майнова та моральна шкода відшкодована повністю чи частково;

д) попередні фактори схиляють особу до визнання вини, незаперечення доказів, повного відшкодування шкоди потерпілому і примирення з ним;

е) закон передбачає надійні гарантії того, що особа не візьме на себе вину за діяння, якого вона не вчинювала.

6. В законодавстві України може бути передбачено принаймні три окремих процедури щодо проступків:

1) загальна – подібна до визначеної чинним КПК (статті 298–301);

2) спрощена, без проведення судового розгляду, – подібна до визначеної чинним КПК (статті 302, 381–382), але в якій зменшено межі можливого стягнення, порівняно із застосовуваними в загальному порядку;

3) провадження у справах про проступки приватного обвинувачення, без проведення досудового розслідування – за заявою потерпілого чи його законного представника безпосередньо до суду.

7. Питання про запровадження пришвидшеного порядку досудового розслідування проступків, за зразком швейцарського чи казахського наказного провадження, латвійського припису про покарання, естонського пришвидшеного провадження тощо потребує додаткового вивчення. Такий порядок може бути застосовано лише у справах про чітко окреслене законом коло проступків і має передбачати необхідні запобіжники від зловживань.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Kriminālikums. URL: <https://likumi.lv/doc.php?id=88966> (Last accessed: 08.09.2019).
2. REPUBLIC OF LITHUANIA CRIMINAL CODE. URL: https://www.legislationline.org/download/action/download/id/8272/file/Lithuania_CC_2000_am2017_en.pdf (Last accessed: 08.09.2019).
3. Пенитенциарный кодекс. URL: <https://v1.juristaitab.ee/sites/www.juristaitab.ee/files/elfinder/ru-seadused/%D0%9F%D0%95%D0%9D%D0%98%D0%A2%D0%95%D0%9D%D0%A6%D0%98%D>

[0%90%D0%A0%D0%9D%D0%AB%D0%99%20%D0%9A%D0%9E%D0%94%D0%95%D0%9A%D0%A1%2015.03.2019.pdf](#) (дата звернення: 08.09.2019).

4. Кримінально-процесуальний кодекс Литовської Республіки. URL: [http://pravo.org.ua/files/\(2\).pdf](http://pravo.org.ua/files/(2).pdf) (дата звернення: 08.09.2019).

5. Уголовный процессуальный закон Латвии. URL: http://www.pravo.lv/likumi/29_upz.html (дата звернення: 08.09.2019).

6. Деликтно-процесуальний кодекс. URL: <https://v1.juristaitab.ee/sites/www.juristaitab.ee/files/elfinder/ru-seadused/%D0%94%D0%95%D0%9B%D0%98%D0%9A%D0%A2%D0%9D%D0%9E-%D0%9F%D0%A0%D0%9E%D0%A6%D0%95%D0%A1%D0%A1%D0%A3%D0%90%D0%9B%D0%AC%D0%9D%D0%AB%D0%99%20%D0%9A%D0%9E%D0%94%D0%95%D0%9A%D0%A1%2015.03.2019.pdf> (дата звернення: 08.09.2019).

7. Уголовный кодекс Республики Казахстан. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252#pos=5922;-49 (дата звернення: 08.09.2019).

8. Уголовно-процесуальний кодекс Республики Казахстан. URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31575852#pos=882;-45 (дата звернення: 08.09.2019).

9. Кодекс Киргизской Республики о нарушениях. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111565> (дата звернення: 08.09.2019).

10. Уголовный кодекс Киргизской Республики. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111527> (дата звернення: 08.09.2019).

11. Кодекс Киргизской Республики о проступках. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111529?cl=ru-ru> (дата звернення: 08.09.2019).

12. Уголовно-процесуальний кодекс Киргизской Республики. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111530> (дата звернення: 08.09.2019).

13. Концепция усовершенствования уголовного и уголовно-процесуального законодательства Республики Узбекистан. Постановление Президента Республики Узбекистан от 14 мая 2018 г. №ПП-3723. URL: <http://lex.uz/docs/3734183> (дата звернення: 08.09.2019).

14. Code de procédure pénale. Version consolidée au 1 septembre 2019. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do?dateTexte=20190906&cidTexte=LEGITEXT000006071154&fastReqId=1327685747&fastPos=1&oldAction=rechCodeArticle> (Last accessed: 08.09.2019).

15. Уголовно-процесуальний кодекс ФРГ. URL: [http://pravo.org.ua/files/\(1\).pdf](http://pravo.org.ua/files/(1).pdf) (дата звернення: 08.09.2019).

Cases

16. Дело «ЭНГЕЛЬ (ENGEL) и другие против НИДЕРЛАНДОВ». URL: [file:///C:/Users/Mykola/Downloads/CASE%20OF%20ENGEL%20AND%20OTHERS%20v.%20THE%20NETHERLANDS%20-%20\[Russian%20Translation\]%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Mykola/Downloads/CASE%20OF%20ENGEL%20AND%20OTHERS%20v.%20THE%20NETHERLANDS%20-%20[Russian%20Translation]%20(1).pdf) (дата звернення: 08.09.2019).

Bibliography

Journal articles

17. Дмитрук М. М. Кримінальний проступок: аналіз деяких законодавчих ініціатив. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2015. № 2(5). С. 89-96.

Dmytruk M. M. Kryminalnyi Prostupok Analiz Deiakykh Zakonodavchykh Initsiatyv. *Visnyk Asotsiatsii Kryminalnoho Prava Ukrainy*. 2015. № 2(5). С. 89-96.

18. Задоя К.П. Спрощене провадження щодо кримінальних проступків за Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року та законодавством європейських держав. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. №1. С. 29–37.

Zadoia K.P. Sproshchene Provazhennia Shchodo Kryminalnykh Prostupkiv Za Kryminalnym Protseualnym Kodeksom Ukrainy 2012 Roku Ta Zakonodavstvom Yevropeiskykh Derzhav. *Visnyk Kryminalnoho Sudochynstva*. 2015. №1. С. 29–37.